

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2025]

Sevgi LİMON

<https://orcid.org/0000-0003-4634-1575>

Arş. Gör.

sevgi.limon@selcuk.edu.tr

Selçuk Üniversitesi

<https://ror.org/045hgzm75>

Eğitim Fakültesi

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Klasik Türk Edebiyatında Kıyâmet-nâme Türüne Dair Yeni Bir Pencere: Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmet'i

*A New Window on the Genre of Kıyâmet-nâme in Classical
Turkish Literature: Fahrî's "Ahvâl-i Kıyâmet"*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received:* 29.05.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted:* 14.10.2025

Yayın Tarihi | *Date Published:* 23.11.2025

Atıf | *Citation*

Limon, S. (2025). Klasik Türk Edebiyatında Kıyâmet-nâme Türüne Dair Yeni Bir Pencere: Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmet'i. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(3), 1439-1473. <https://doi.org/10.34083/akaded.akaded.1709175>

Limon, S. (2025). A New Window on the Genre of Kıyâmet-nâme in Classical Turkish Literature: Fahrî's Ahvâl-i Kıyâmet. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(3), 1439-1473. <https://doi.org/10.34083/akaded.akaded.1709175>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Sevgi LİMON | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International

Öz

Türklerin İslamiyet'i kabulünün klasik Türk edebiyatı alanına yansımalarının en önde gelen göstergelerinden biri gerek manzum gerek mensur tarzda ortaya koyulan edebi türlerdir. Bu türler içerisinde değerlendirilen ahvâl-i kıyametler de kıyamet hâllerinin halka sade bir şekilde aktarılmasını amaçlayan şair ve müelliflerin “ahvâl-i kıyamet, kıyâmet-nâme, ahvâl-i mahşer, dâstân-ı mahşer, mahşer-nâme, ahvâl-i âhiret, ahvâl-i kabr/kubur, ahvâl-i mevt/mevtâ” isimleriyle kaleme aldıkları eserlerdir. Bu eserlerin ortaya çıkarılması ve incelenmesi klasik edebiyat çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmayla da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü'ndeki 03459 numaralı yazma nüshanın 012 sınıflandırmasında yer alan, Fahrî mahlasını kullanan bir şaire ait Ahvâl-i Kıyâmet, transkripsiyonlu olarak yazıya aktarılıp muhteva ve şekil açısından incelenmiştir. Bu bağlamda eserin, türünün özelliklerini ve asli kaynaklarla uyumunu koruduğu tespit edilmiş ve bu türle ilgili çalışmalara kaynaklık edebileceği ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı; edebi tür; kıyamet; mahşer; ahval-i kıyamet; Fahrî; Esad Efendi Koleksiyonu

Abstract

One of the most prominent indicators of the reflection of the Turks' acceptance of Islam in the field of classical Turkish literature is the literary genres produced both in verse and prose. Ahvâl-i kıyamets, which are evaluated within these genres, are the works written by poets and authors under the names of “ahvâl-i kıyamet, kıyâmet-nâme, ahvâl-i mahshâr, dâstân-ı mahshâr, mahshâr-nâme, ahvâl-i âhiret, ahvâl-i kabr/kubur, ahvâl-i mevt/mevtâ”, aiming to convey the apocalyptic states to the public in a simple way. The discovery and analysis of these works are important for the study of classical literature. In this study, Ahvâl-i Kıyâmet, which belongs to a poet using the pseudonym Fahrî and is included in the 012 classification of the manuscript number 03459 in Süleymaniye Manuscript Library, Esad Efendi Department, was transcribed and analyzed in terms of content and form. In this context, it has been determined that the work preserves the characteristics of its genre and its harmony with the original sources, and it has been revealed that it can serve as a source for studies on this genre.

Keywords: Classical Turkish literature; literary genre; apocalypse; judgment; ahval-i kıyamet; Esad Efendi Collection

Giriş

Bu çalışmaya konu olan kıyâmet-name türünü ele almadan önce kıyâmet kelimesinin ıstılahtaki karşılıklarını vermek gerekir. Kıyâmet kaynaklarda; “dünyanın sonu, bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman” (Develioğlu, 2013, s. 595); “Semâvî dinlerdeki ortak inanışa göre takdir edilen zamanı gelince bu alemin ve bu alemdeki canlı cansız her şeyin bir anda mahvolup yok olması, ölümlerin dirilmesi, ahiret hayatının başlaması olayı ve bu olayın meydana geldiği zaman; gürültülü karışıklık, kaynaşma, gürültü, patırtı, velvele” (Ayverdi, 2006, s. 1695); “kalkmak, dikilip ayakta durmak mânasındaki kıyâm kökünden isim veya masdar olup ‘dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma’ yahut ‘bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” (Topaloğlu, 2022, s. 516) olarak tanımlanmaktadır.

İnsan varolduğu tüm tarihi süreçler boyunca varlığını sorgulamış, geldiği gideceği yeri ve akıbetinin ne olacağı konusunu merak etmiştir. Bu sorgulamalarının cevabını ise çoğu zaman dinlerden almış ve inandığı dinin öğretilerini savunmaya devam etmiştir. Semâvî dinlerdeki ortak inanç ise öldükten sonra tekrar dirilmenin gerçekleşeceği inancıdır. Semâvî bir din olan İslam dinine bakıldığında kıyâmetle ilgili bilgilerin kaynağının büyük ölçüde Kur’an-ı Kerim ve hadis kaynakları olduğu görülmektedir. Türkler de İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte bu inanca dair bilgileri benimsemiş ve şair ve edipler bunları Türk edebiyatına da yansıtmıştır. Bu bağlamda halkın bilgilendirilmesi amacıyla hem mensur hem manzum birçok dini tür ortaya çıkmıştır. Bu türlerden biri de klasik Türk edebiyatında dini-tasavvufi türler arasında yerini almış olan ahvâl-i kıyâmetlerdir. “Kıyâmet hâlleri” anlamına gelen bu ifadenin yanında kıyâmetle ilgili bilgileri ihtiva eden türde eserler için “kıyâmet-nâme, ahvâl-i mahşer, dâstân-ı mahşer, mahşer-nâme, ahvâl-i âhîret, ahvâl-i kabr/kubur, ahvâl-i mevt/mevtâ” isimleri de kullanılmıştır (Köksal, 2016, s. 367-368). Ölüm, kıyâmet ve sonrasındaki hâller hakkında müstakil tarzda kaleme alınan söz konusu eserlerin yanında bu konulara belli bölümlerinde rastlanan farklı türde eserler de mevcuttur (Güven, 2022, s. 578).

Kıyâmet hâllerinin ıstılahta sûra üflesi, ba’s, haşir, hesap, cennet ve cehennem durakları olarak beş merhalesi öne çıkmaktadır (Topaloğlu, 2022, s. 518). Ahvâl-i kıyâmet türündeki eserlerde genel anlamda bakıldığında bu merhalelere ve asli dini kaynaklara çoğu kez riayet edildiği görülmekle birlikte özellikle İslamiyet’e geçişten hemen sonraki dönem eserlerinde eski dini ve kültürel birikimlerden yansımaların da olduğu belirtilmektedir (Şengün, 2019, s. 47).

Kıyâmet hâllerinin anlatıldığı eserlerin müşterek tarafları olarak; genelde mesnevi tarzında, müellifi meçhul, ortalama 100-500 beyit civarında, aynı el yazması nüsha (risaleler mecmuası) içinde art arda sıralanmış tarzda ve imla, vezin ve kafiye açısından kusurlu eserler olmaları (Köksal, 2011, s. 250), aruzun kısa kalıplarıyla yazılmaları, belli kalıp ifadelerle bitirilmeleri ve halk için yazılmalarından ötürü sade bir dil ve üsluba sahip olmaları gösterilmektedir (Şengün, 2019, s. 47.). Bu çalışmaya konu olan Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmet'i de bu özellikleri genel anlamda barındıran bir eser olup bir risale mecmuası içinde yer almaktadır. Eserde şair, ölümden başlayarak kabir, kıyâmet ve mahşer

konularını sade bir dille ele almaktadır. Halkı bilgilendirme ve nasihat amacına uygun olan sade anlatımı, türünün özelliklerini koruması ve ele aldığı konuların asli İslam kaynaklarıyla büyük ölçüde uyuşması eserin klasik Türk edebiyatının dini-ahlaki türleri arasında önemini ortaya koymaktadır.

Ahvâl-i kıyametlerin gün yüzüne çıkarılması ve bunların dini, kültürel ve edebi değerlerinin ortaya koyulması klasik Türk edebiyatı sahası açısından kayda değer bir kazanım sağlayacaktır. Bu bağlamda hazırlanan bu çalışmada da bu amaç güdülerek Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmet'i gerek şekil gerekse muhteva ve kaynakları bakımından ele alınmış ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışma, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü'nde 03459 numarada kayıtlı yazma eserin 012 numaralı alt sınıflandırmasında yer alan ve kütüphane kayıtlarında Nasihat-nâme olarak kaydedilmiş olan nüsha üzerinden yürütülmüş ve çalışma kapsamında, nasihat-name türüne bakan yüzünden ziyade özel anlamda "ahvâl-i kıyamet" türü bağlamında değerlendirilebilen eserin bu yönüne yoğunlaşmıştır.

Çalışmada önce transkripsiyonlu metni hazırlanarak portresi açık hâle getirilen eser, metindeki ipuçlarından yola çıkarak şu başlıklarda incelenmeye çalışılmıştır: Tavsif, müellif ve telif tarihi, şekil özellikleri, muhtevası ve kaynakları, imla özellikleri.

1. Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmeti

1.1 Nüshanın Tavsifi

Fahrî'nin Ahvâl-i Kıyâmet'i; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü'nde 03459 numarada kayıtlı yazma eserin 012 numaralı alt sınıflandırmasında yer almaktadır. Eserin tespit edilebilen tek nüshası budur.

Tamamı meşin kaplı, şirazeli mukavva cilt içinde bulunan yazmada aharlı, krem renkte, yatay ve dikey suyu çizgili kâğıt kullanılmıştır. Sayfalarda cetvel yoktur. Söz konusu eserin bulunduğu kısmın boyutları 200x140-150x90 mm'dir. Yazma içerisinde 221-226. (221a-226b) sayfalar arasında yer alan eser, siyah mürekkeple okunaklı bir şekilde hareketli nesih yazı tipiyle yazılmıştır. Her sayfadaki sütun sayısı iki, ortalama satır sayısı ise on üçtür. Yazılarda ve sayfa yapısında okumayı engelleyecek herhangi bir yıpranma veya siliklik yoktur. Her varakta çoban (reddâde) kullanılmıştır. Doğu Arap rakamlarıyla yazılan varak numaralarının yazmadakinden farklı bir kalemle sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser ismi kütüphane kataloğunda "Manzûme-i Nasîhat" olarak kayıtlıdır. Eser; genel manada "dini nasihat", özelde ise "ahvâl-i kıyâmet" türü içinde değerlendirilebilir. Bu sebeple bu çalışmadaki başlıkta "Ahvâl-i Kıyâmet" adı kullanılmış ve çalışmada eserin bu yönünü ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Tablo 1

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü 03459 Numaralı Yazmanın Katolog Bilgileri

Risale Sırası	Risale Başlığı	Koleksiyon Numarası	Varak Numarası	Muhteva ve Şekil Bilgisi
1.Risale	Fetâva-yı Ebû's-Su'ûd	03459-001	1a-24b	Bu risalede 1a-4a arasında Türkçe ve Arapça bazı fevâid notları, 4b sayfasında Gazel-i Nev'î, 5a-5b sayfaları arasında bazı manzûmeler, 6a sayfasında Osmanlı döneminde fethedilen bazı yerlerin fetih tarihleri ve bazı manzûmeler, 12b-23a sayfalarında Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarından derlemeler, 6b-12a sayfaları arasında fevâid notları, 23a ve 24b sayfalarında ise İsmâil ve Feyzullah Efendi'ye ait fetvalar yer almaktadır.
2.Risale	Melhame-i Cevrî	03459-002	24-83a	Bu risalede yer alan Cevrî'nin çok tanınmış eserlerinden biri olan bu mesnevî, Yazıcı Sâlih'in 811(1408) yılında yazdığı Şemsiyye'nin 1044'te (1635) yeniden kaleme alınmasından meydana gelmiştir. Eser adı ilk beyitte geçmektedir.
3.Risale	Fevâ'id	03459-003	83b-150a	Yazmanın 3.risalesi fevâid tarzında bir risaledir. İçerisinde ferâ'iz notları, kasideler, manzûmeler, muhtelif olayların tutanakları, astronomi ile ilgili cetveller ve notlar, mektup örnekleri ve vakfiye suretleri yer almaktadır.
4.Risale	Revnağ-ı Bostân	03459-004	150b-169b	4. risaledeki bu eser Osmanlı Döneminde tarımla ilgili olarak yazılmış en eski eserlerdendir. Risale adı eserin baş tarafında geçmektedir. Sonunda manzûmeler ve fevâid notları vardır.
5.Risale	Fevâ'id	03459-005	170a-185b	Bu risale fevâid tarzında olup içerisinde bazı hasılat notları, fihrist-i hurûfi'l-esmâ ve fevâid notları yer almaktadır. Ayrıca risale yapraklandırmasında atlamalar ve yapraklarda kopmalar olmuştur, zira 171. yapraktan 185. yaprağa atlanmıştır.
6.Risale	Risâle fi Aksâmî'l-Arz	03459-006	185b-187b	6. risaledeki bu eser Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini ve özellikle irsâdî vakıfları konu edinen bir risaledir. 201-207'de bazı fevâid notları vardır. Mütercim adına rastlanmamıştır.
7.Risale	Fevâ'id	03459-007	189a-198a	Bu risale fevâid tarzında olup içerisinde Ahmed Karahisârî ve Ali Efendi'nin

				manzûmeleri ve diğ̈er manzûmeler ile bazı fevâidî notlar yer almaktadır. Ayrıca risale 187. yapraktan 189. yaprağı atlanmıştır. 190b ve 196a sayfaları boştur.
8.Risale	Risâle-i fı'l-Burûc	03459-008	198b-201a	Bu risalede ayın hangi burçtayken ne gibi durumların olabileceğine dair ihtimaller üzerinde durulmuş olup sonunda bu konu ile ilgili çizelge (200a-201a arasında) yer almıştır.
9.Risale	Fevâ'id	03459-009	201b-207b	Bu risale fevâid tarzında olup içerisinde Makâlî Efendi, Riyâzî, Muhyî ve Ali Çelebi, Ebû's-Suûd Efendi, Rûstem Pařazâde'nin manzûmeleri ve fevâid notları yer almaktadır.
10.Risale	Tercüme-i řurût-ı Salât	03459-010	208b-216a	Bu risale namazın şartları hakkındadır. Mütercim ve tercüme edilen eser adına rastlanılmamıştır.
11.Risale	Risâle-i Fıkh-ı Keydânî	03459-011	217b-220b	Bu eser fıkhî konulu bir risaledir. Eser adı risalenin başında geçmektedir. Müellif adına rastlanılmamıştır. 221 numaralı yaprak boştur.
12.Risale	Manzûme-i Nasihat	03459-012	221a-228a	Bu risalede bazı nasihatlar manzum hâlde yazılmıştır. Sonunda iki mektup vardır. 227b-228a sayfaları arası boştur.
13.Risale	Manzûme-i Nasihat	03459-013	228b-234a	Bu risalede bazı nasihatlar manzum hâlde yazılmıştır.

1.2. Müellifi ve Telif Tarihi

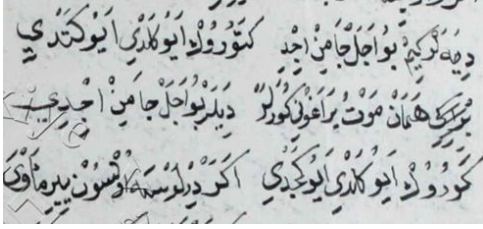
Eserin belli bölümlerinin sonunda kullanılan mahlasa bakıldığında müellifin Fahrî mahlaslı bir kişi olduğı görölmektedir. Ancak mevcut alan yazını tarandığında bu isimdeki şairlerin eserleri içerisinde (divan ve diğ̈er eserlerin içeriğine de bakıldığında) Ahvâl-i Kıyâmet'e rastlanmamıştır. Eserde geçen ipucu niteliğindeki řu mısra müellifin Mevlevî olabileceğini akla getirmektedir:

Semâ'a girem ol abrûñ içinde (v. 222b/ st. 3)

Birkaç yerde görölen sehven atlanan veya tekrar edilen mısralar ve üzeri çizilen kısımlar da eserin ilk elden çıkmadığı ve istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir:

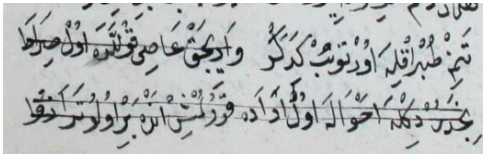
Resim 1

Tekrar eden mısralar, 221b

Resim 2

Sehven yanlış yere yazılan ve üzeri çizilen mısralar, 221b

Eserdeki geçiş dönemi özelliklerini yansıtan imla özellikleri¹ göz önüne alındığında eserin telif tarihinin 18. yy. olabileceği tahmin edilmektedir.

1.3. Şekil Özellikleri

Eser, bütün itibarıyla mesnevi nazım şekliyle ve hecez bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Ancak istisna olarak 226b'de sekizinci satırdan itibaren koşma tarzında 10'lu hece ölçüsüyle yine aynı şaire ait bir münâcât manzumesi yer almaktadır. Manzume; mesnevi ile konu bakımından uyuşması, bir başlık vs. ile ayrılmayıp hemen mesneviden sonra devam etmesi ve “temmet” ibaresinin mesneviden sonra değil bu manzumeden sonra bulunması nedeniyle Ahvâl-i Kıyâmet'in bir parçası izlenimi verdiği için çalışmaya dâhil edilmiştir. Mesnevi 133 beyitten, koşma 5 dörtlükten müteşekkildir.

Eserde iki yerde siyah mürekkeple başlık kullanılmıştır (221a, Der Beyân-ı Nâzım, 224a, Nazm-ı Uhrâ). Bu başlıklardan ilki “ölüm” konusunun, ikincisi “sırat” konusunun başlangıcını ifade etmektedir. Eserin üçüncü konusu olan “sûr” dan önce herhangi bir başlık yoktur. Konulardaki değişimi ayrıca “gel imdi dinle” ifadesinden anlamak mümkündür.

Mesnevîde vezne genel olarak riayet edilmekle birlikte vezne uymayan (fazla veya eksik ek ve kelime kullanımı, açık-kapalı heceye dikkat edilmeden kullanılan kelimeler vs.) kısımlar da vardır. Bu durum istinsah eden kişinin şiir bilgisindeki eksiklikten kaynaklanabilir. Vezinle ilgili uyumsuzluklardan bazıları şöyle örneklendirilebilir:²

¹ İmlaya dair hususlar “İmla Özellikleri” başlığı altında ayrıntılandırılmıştır.

² Vezin veya kafiye gereği eklenip çıkarılan kısımlar eğik yay araç ve köşeli parantezle gösterilmiştir.

- Sürür(*ın*)dan bakalar şola vü sağa (v. 223a/ st. 12)
- Bu mürde cis(*mi*)me ol dem gele vecde (v. 222b/ st. 2)
- Huzā[yā] uş huzūriña getürdüm (v. 225a/ st. 4)
- Yir [ü] gök tanık olsun birdür Allāh (v. 222a/ st. 9)
- Bu dünyāya geldiñ kime taptuñ [Vezin gereği “geldiñ” yerine “gelüben” olabilir (v. 222a/ st. 5)].

Vezinle birlikte kafiyenin de bozuk olduğu yerler vardır:

- İletürler anı bir hoş maķāma

Maķām olur aña dārū’s-selām (v. 223b/ st. 1)

- Benim bir ‘āşık u mücrim dil-efkār
Günahkārım günahkārım günahkār(*ım*) (v. 224a/ st. 1)
- Kaçan kim çalınıcak nefha-i şūr(*ī*)
Diyeler kim yā ādem öri tūr (v. 223a/ st. 2)

1.4. Muhtevası ve Kaynakları

Eserin muhtevasının belirgin hâle getirilmesi amacıyla bu kısımda eserin konusu ve geniş özetine yer verilmiştir.

Konu: Ölümden sonra diriliş ve mahşerde verilecek hesap neticesinde yaşanacaklar.

Özet: Fahrî, mesneviye “mevt/ölüm” konusuyla başlar ve anlatacaklarını şahsı üzerinden tasvir ederek; gençliğinin geçip gittiğini ve yaşlılık çağına geldiğini, gücünü yitirdiğini, artık Melekü’l-mevt’in (Azrail) gelerek bedenden tatlı canı alacağını ve can alırken kendisini konuşturmayacağını söyledikten sonra Allah’tan canının şehadetle çıkmasını, melekleri kendisine yakın kılmasını diler. Buradan itibaren ölünün kabre götürülmeden önce onun için yapılan hazırlıkları (yıkama, kefenleme, tabuta koyma) ve toprağa gömülmesini anlatır. Akraba ve dostlar ölen kişinin iyi mi kötü mü olduğuna şahitlik ettikten sonra kabirde ne olup bittiğinden habersiz orayı terk ederler. Ardından iki melek gelir ve “Dünyaya geldin kime taptın, sana mahşerde vesile olması için Resûle inandın mı?” diyerek onu sorguya çekerler. Bundan sonra Fahrî bu soruların cevabını verebilmek için Allah’a niyaz eder ve eğer isteği gerçekleşir de cennetten adı çağırılırsa kabirden başını kaldırıp kefenini yırtacağını ve Allah’ın cemalini görmeyi talep edeceğini, şayet cemale bakabilirse kabrin içinde secde edip sema yapacağını, sesinin yaşayanlar hariç bütün kabir ehline duyulacağını söyler. Ardından tüm konuların sonunda tekrarlandığı üzere Allah’a münacatta bulunur.

Mesnevinin ikinci konusu olan “sûr” bölümünde ise “kıyametin kopması, insanların mahşerdeki hâlleri, cennet ve cehennemliklerin durumları anlatılır: Sûr üflenince insanlar kabirlerinden bu sesi işitip tek tek diriltirler. Yıllarca mahşer meydanında çıplak, başları dönmüş ve zelil bir şekilde beklerler. Sonra Zebâniler gelerek kötü kimseleri onlara vura

vura sırata götürürler. Onlardan kimi başına gelecekleri anlayıp dizine kadar kimi yüzüne kadar tere gark olur ve toprak olmak isterler. İyiler ise bir burağa bindirilip arşı gezdirilir ve selamet dolu hoş bir makama iletilirler. Fahrî, bu zor mahşer meydanında Allah'ın günahkarları ve kendisini de rahmetiyle bağışlayarak o buraklara binenlerin akıbetini nasip etmesi için dua eder.

Üçüncü konu olan “sırât” bölümünde ise “amellerin tartılması, amel defterinin verilmesi ve Allah'ın kullarına rahmetle muamele edişi” anlatılır: Orada çok büyük bir terazi kurulmuş ve günahlar tartılmaktadır. Herkesin eline büyük birer defter (amel defteri) verilir, okuyanlar beterden daha beter olur. Defterini okuyanlar hesaba çağırılır. Hesap sırasında vücutlarındaki tüm azalar dile gelip şahitlik etmeye başlarlar. Parmaklar “bu iş onun adeti olmuştu” diyerek, ayaklar “ben oraya gitmişim”, göz “ben de görmüştüm”, kulaklar “ben işitmişim”, dil “bunların hepsini ben dedim” diyerek şahitlik ederler. Deftere yazılan en küçük hayır ve şerler terazide tartılır, gizli ne varsa o gün açığa çıkar. Buradan sonra Fahrî tevbe ve şehadet etmeye çağrı yaparak nasihatlerde bulunur ve Allah'ın rahmetinin büyüklüğünden bahseder. Bununla ilgili tefsir ehlinde duyduğunu söylediği bir kıssa anlatır: Hesap günü sakalı ağarmış yaşlı bir adam Allah'ın huzuruna getirilir. “Ben zamanımı sana ibadetle geçirdim, tüm emirlerini yerine getirdim” der. Allah da meleklere “bu ihtiyarı cennete koyun, her isteğini yerine getirin” diye emreder. Melekler ise “Ya Rab bu ihtiyarın sözleri yalandır, bunda ne takva vardı ne de ibadet, her zaman nefesine uyardı, ibadet edenlere gülerdi, zamanını günah içinde geçirirdi. Yaptıkları malum, neden cennete girecek?” derler. Allah “Onun yaptıklarının hepsini biliyorum, dünyada çok ziyan etmiş bu ziyan içinde sakalı ağarmış. Onun ak sakalına hürmet ettim, rahmet edip suçunu bağışladım. O ihtiyarın yüzüne günahını vurmaktan haya ettim” der. Melekler Allah'ın emriyle o ihtiyarı cennete koyarlar. Bu kıssayı anlattıktan sonra Fahrî tekrar Allah'ın rahmetini çeşitli örneklerle anlatır ve Allah'a kendisini de affetmesi için münacatta bulunur.

Genel hatlarıyla özetlenen eserde Fahrî, klasik “kıyâmet” literatürüne uygun bir sıralamayı (ölüm, mahşer, sırat) takip etmiştir. Yararlandığı kaynaklar başta Ku'an-ı Kerim ve hadislerdir. Bunlar dışında tefsir ve ve konuyla ilgili diğer ilmi kitaplardan da faydalandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde halkın kültürel adetlerine ve konuyla ilgili kullanageldikleri sözel ifadelere de rastamak mümkündür.

Halk arasında yerleşen inanç, adet ve uygulamalardan esere yansımalar şunlardır:

Mevt yarağı görmek/ Ölüünün yıkanıp kefenlenmesi: Hemân mevtü[ñ] yarağını göreler (17. beyit) / Yarağımı görüben şu uralar, gelüp ğassâl yuyup kefen şaralar (21. beyit)

Ölen kişinin ardından helva dağıtılması: Gerek dirler aña bir tatlu helvâ (18. beyit) / Kimi helvây[a] yiler kimi 'ayşa (19. beyit).

Salacaya koymak/ tabuta koymak: Şalacaya koyuban götüreler (22. beyit).

Eserde halkın ölüm, kıyâmet ve mahşer ile ilgili zihin portresini yansıtan deyim, atasözü ve kalıp ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir: yiğitlik ele girmez (6. beyit), ecel câminı/kadehini içmek (8. beyit), tatlı canın bedenden çıkması (9. beyit), ecel yastığı (10.

beyit), bekâ dârı/ sonsuzluk yeri (13. beyit), kefen yırtmak (36. beyit); dârü's-selâm/ selamet diyarı (63. beyit); rahmet hânı/ rahmet sofrası (65. beyit); sûr üfürülmesi (69. beyit); haşr olmak (69. beyit)

Eserde geçen temel kavramlar ve bu kavramların kaynakları ise şunlardır:

1. Melekü'l mevt (8. beyit):

Bu ifadenin diğer karşılığı olan Azrail kelimesi Kur'an ve hadislerde geçmemekle birlikte Kuran'da Secde Suresi'nde "melekü'l-mevt" insanların canını almakla görevli melek olarak geçmektedir. Ayrıca bu kavramın yer aldığı hadisler de mevcuttur (Kılavuz, 1991a, s. 350).

2. Kelime-i şehâdet (12/31. beyitler):

İslam'ın şartlarının birincisi olan bu kavram Kur'an'da vurgulandığı şekliyle Allah'ın birliğine ve elçi göndermesine şahitlik etmek anlamındadır. Bununla ilgili Kur'an ve hadislerde çeşitli beyanlar bulunmaktadır (Çelebi, 2019, s. 36-37).

3. Sual melekleri/ Kirâmen Kâtibin (26-30. beyit):

Kur'an'da "makbul yazıcılar" olarak geçen bu ifade insanların yapıp ettiklerini kayda alan meleklerle işaret etmektedir. Bu melekler insanın sağında ve solunda yer alır ve insanın her söz ve davranışını kayda alırlar. Bununla ilgili hadis kaynaklarında da bilgilere rastlanmaktadır (Üzüm, 2002, s. 59).

4. Şefâat/ vesile olmak (29. beyit):

Şefaet birinin affı için vesile olmak anlamında olup şefaate ilgili hadis kaynaklarının çoğunda Hz. Muhammed'in (s.a.v) şefaati söz konusudur. Mahşer günü Hz. Muhammed'in (s.a.v) kendisine verilen bu hakkı ümmeti üzerinde kullanacağı aktarılmaktadır (Yavuz, 2010, s. 412).

5. Kabirde görülecek nimetler (35-41. beyit):

Kabirdeki sual ve azaplara değinilen hadislerde bu suali geçen müminlerin kabirlerinin genişleyeceği, cennetteki yerlerinin gösterileceği bildirilmektedir (Toprak, 2001, s. 38).

6. Nefha-i Sûr/ Sûr üflenmesi (50-53. beyit):

"Ses çıkarmak, üflemek" anlamındaki "savr" kökünden türeyen Sûr kelimesi "ses çıkaran eğri boynuz" anlamına gelmektedir. Kıyamet günü bunun İsrail adlı melek tarafından üfleneceği ve bununla kıyametin başlayacağı ifade edilir. Kur'an'da ve hadislerde ilk üflendiğinde kıyametin kopacağı ikincisinde ise insanların diriltiştir. (Bebek, 2009, s. 533).

7. Haşr/ mahşer (69. beyit):

Bu ifade kıyamet günü insanların diriltiştir bir yerde toplanacakları anlamına gelir. Kur'an'da insanların diriltildikten sonra hesaba çekilmek üzere çekirgeler gibi mahşerde toplanacakları bildirilmiştir (Toprak, 1997, s. 416).

8. Mahşerde insanların durumu (54-62. beyit):

İnsanların mahşere sevk edilişiyile ilgili beyitlerin kaynağını; yürüyerek, binek üzerinde, ateş azabında veya yüz üstü sürünerek getirilecekleriyle ilgili hadisler oluşturmaktadır (Kalkan, 2021).

Mahşer günü kötülerin terlemesiyle ilgili tasvirlerin yapıldığı beyitlerin kaynağı da şu hadis-i şeriftir: “Kıyâmet gününde insanlar o kadar terlerler ki, onların teri yerin yetmiş arşın derinliğine ulaşır. Ter onların ağızlarına adeta gem vurur da ta kulaklarına kadar çıkar.” (Buhârî, Rikak 47; Müslim, Cennet 61).

Mahşer günü iyi insanların arşın gölgesinde gölgelenip selamette olacağıyla ilgili beyitlere de Peygamberimiz'in (s.a.v) kıyâmet günü arşın gölgesinden başka gölge olmayıp yedi sınıf insanın burada gölgeleneceğini söylediği hadis-i şerifi kaynak gösterilebilir (Buhârî, *Ezan*, 36, *Zekât*, 16, *Rikak*, 24, *Hudûd*, 19; Müslim, *Zekât*, 91; Tirmizî, *Zühd*, 53; Nesâî, *Kudât*, 2).

9. Sırât Köprüsü (56, 81, 82. beyit):

Kur'an'da cehennemın üzerine kurulan köprüye işaretle ayetler bulunmaktadır. Çeşitli hadis ve İslam kaynaklarında ameli iyi olanların bu köprüden kolaylıkla geçeceği, kötü olanların ise ayaklarının kayıp düşeceği ifade edilmiştir (Güdeklî, 2009, s. 118).

10. Hûrî ve Gilmân (71. beyit):

Cennettekilere hizmet için tahsis edilen, yaşlanmayan gençler ve iyi huylu, güzel kadınlar olarak Kur'an'da bildirilen bu varlıklar hakkında İslam literatüründe saklı taze inci benzetmesi yapılmaktadır (Yavuz, 1996, s. 50; Topaloğlu, 1998, s. 388).

11. Mîzan/ tartı (83. beyit):

Sözlükte “tartmak, ölçmek” anlamlarına gelen bu kavram, ayet ve hadislerde insanların iyi ve kötü amellerinin tartılacağı ve tartıda ağır gelen tarafa göre muamele görecekleri şeklinde ifade edilmektedir (Toprak, 2020, s. 211).

12. Amel defteri (84, 85, 90, 91. beyit):

Kur'an'da bildirildiğine göre insanın tüm davranış ve sözleri yazıcı melekler tarafından bir deftere yazılmaktadır ve kıyâmet günü bu defter kendisine verilerek hesabı sorulacaktır. Bu defter, iyi olanların sağından kötülerin ise solundan verilecektir. (Kılavuz, 1991, s. 20).

13. Uzuvarın şehadeti (86-89. beyit):

Kur'an'da insanın organlarının işlediği ameller hakkında konuşup bunlara şahitlik edeceği bildirilmiştir (Özbay, 2020, s. 375).

Ana hatlarıyla kaynaklarının verilmeye çalışıldığı bu kavramların hemen hepsinin kaynağının Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olduğu görülmektedir. Bunlar dışında Fahrî'nin eserinde geniş bir yer ayırdığı Allah'ın yaşlı günahkâr bir adamı başısladığına dair kıssanın (100-118. beyit) kaynağının da şairin kendisi “tefsir ehli” olduğunu söylemektedir:

İşitdim bunı didi ehl-i tefsîr

Gele ol dem huzûr-ı Hâkka bir pîr (100. beyit)

Fahrî'nin "tefsir ehli"nden duyduğunu söylediği bu duruma Hammâmizâde'nin Yâsîn-i Şerîf Tefsiri'nde "kime uzun ömür verirse onu yaratılış itibariyle tersine çeviririz (gücünü azaltırız). Hâlâ düşünmeyecekler mi?" (Yâsîn/ 68) ayetinin tefsir edildiği bölümde bir hadis ile örnek verilerek şu şekilde değinilmiştir: "Bazıları da 'münekkis' ten maksat; günahı, isyanı gidermektir derler. Yani mümin bir kişi ihtiyarladığı zaman çocukta olduğu gibi kalem ondan kaldırılır ve günahları, hataları yazılmaz, demektir. Nitekim bir hadîs-i şerifte de 'ihtiyar, benim nurumdur. Binaenaleyh ben nurumu, nârımla (ateşimle) yakmaktan hayâ ederim.' buyrulur." (Hammâmizâde, 2023, s. 92).

Tefsirde de işaret edilen hadise eserde karşılık gelen beyitler şunlardır:

Veli dünyâda çok itmiş vebâli

Vebâl içinde ağarmış şakalı

Anuñ aq şakalına hürmet itdüm

Bağışladım suçun rahmet itdim

Hayâ itdüm diye ol pirden Allâh

Günâhın yüzine urmaya ol şâh (115.- 117. beyit)

Bu beyitlerle ilgili hadis kaynaklarında ayrıca şu hadisler de öne çıkmaktadır: "Ağaran kılları koparmayın! Çünkü bir kimsenin Müslüman olarak ağaran her kılı, kıyamette kendisi için bir nur olur. O kıl sebebiyle, bir günahı affolur, bir sevap yazılır" (Tirmizî, *Edeb*, 56; Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 17; Nesâî, *Zinet*, 13; İbn-i Mâce, *Edeb*, 25); "Allah, İslam dininde yaşlanmış kadın veya erkek kullarına azap etmekten haya eder." (Kenzu'l-Ummal, 15/672).

2. İmla Özellikleri

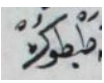

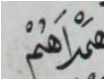

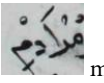

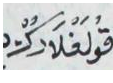

Ahvâl-i Kıyâmet'in imlasına bakıldığında eklerdeki ikili kullanımlar (hem düz hem yuvarlak) geçiş döneminin özelliklerini barındırdığını göstermektedir. Zira Eski Anadolu Türkçesi ve onun imla özelliklerini takip eden Klasik Osmanlı Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne geçiş dönemlerinde özellikle de istinsah edilen eserlerde bu türden karışık kullanımlara çokça rastlanmaktadır. Bu aynı zamanda telaffuza göre yazıya geçirildiği düşünülen metinlerde ortaya çıkan bir durum olduğu izlenimi vermektedir. Müstensihler bir eseri yazıya geçirirken az kullanılan, duyulmamış kelimelerde yeni geçilen klasik imlayı kullanırken yaygın kelimelerde duydukları konuşma dilini esas almış olabilirler ya da yeni imlaya aşina olmadıkları için bazı kelimelerde bu imlaya riayet ederken bazılarında yine alışılmış imlayı kullanmış olabilirler. Kartallıoğlu (2011) böyle kullanımların aynı metinde hatta aynı satırda olabileceğine dikkat çekmektedir: "Arap harfli metinlerde değişik

telaffuzlardan doğan farklı yazılışlar, bazen aynı metinde; hatta aynı satırda/mısradan bile görülmektedir.” (s. 21).

Duman (1999) ise bu durumun belirlenmiş bir imlanın ve buna bağlı standartlaşmış bir söyleyişin bulunmadığı dönem metinlerinde görüldüğüne işaret etmektedir (s. 69). Eserdeki bu türden imla farklılıklarından bazıları şunlardır:

Tablo 2

Eserdeki Farklı İmla Kullanımları

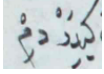

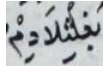
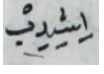

 geldiñ (v. 222a/ st. 5)	 taptuñ (v. 222a/ st. 5)
 râhim (v. 226a/st. 12)	 hem-râhum (v. 226a/st. 12)
 murâdum (v. 222a/ st. 11)	 murâdim (v. 222a/ st. 12)
 başım (v. 221a/ st. 10)	 gözlerüm (v. 221a/ st. 10)
 kulaqlaruñ (v. 224b/ st.2)	 diliñ (v.224b/ st. 2)
 itdüm (v. 225b/ st. 3)	 itdim (v. 225b/ st. 3)

Her ne kadar hem alışılmış imla hem de yeni imla bir arada kullanılmış olsa da yeni imlada görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu eserde daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bu da eserin yakın dönemde yazılmış veya istinsah edilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eserde bulunan düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren eklerin çoğunu ilgi hâli, görülen geçmiş zaman ve iyelik ekleri oluşturmaktadır:

Tablo 3

Eserden Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Örnekler

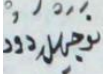
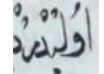
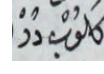
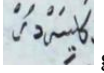
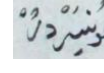
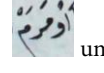
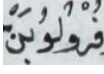
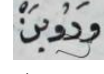
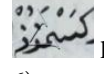
 mevtiñ (v. 221a/ st. 1)	 melekleriñ (v.221a/ st.11)	 Haqqıñ (v. 222a/st. 3)
 yaşım (v. 221a/ st. 5)	 günâhım (v. 222a/ st. 10)	 hâlim (v. 226a/ st. 3)

 giderdim (v. 221a/ st. 5)	 itmedim (v. 221a/ st. 4)	 bağışladım (v. 225b/ st. 3)
 işidip (v. 223a/ st. 3)	 çıkip (v. 223a/ st. 4)	 yidip (v. 223a/ st. 13)

Eserin geçiş döneminde istinsah edilmiş olabileceğine işaret eden durumlardan biri de yeni imlanın kullanılmasının yanında Eski Anadolu Türkçesi'ne ait ek ve kelimelere de eserde yer verilmesidir:

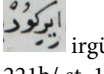

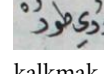
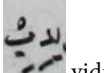
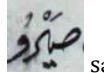
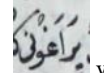
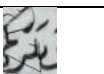
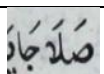
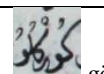
Tablo 4

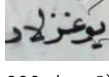

Eserde Kullanılan Bazı E.A.T. Ekleri

 ne vech-iledür (v. 221a/ st. 1)	 olupdur (v. 221a/ st. 7)	 gelüpdür (v. 225b/ st. 12)
 geliserdür (v. 221a/ st. 8)	 şunısardur (v. 221a/ st. 8)	 umaram (221a/ st. 12)
 üfrülübün (v. 223b/ st. 7)	 varuban (v. 225a/ st. 6)	 kesmezüz (v. 223b/ st. 6)

Tablo 5

Eserde Kullanılan Bazı E.A.T Arkaik Kelimeler

 ırgürmek > eriştirmek (v. 221b/ st. 1)	 ağurdurmak > yükseltmek (v. 222a/ st. 10)	 öri şurmak > ayağa kalkmak (v. 223a/ st. 2)
 yidmek > çekmek (v. 223a/ st. 13)	 şayru > hasta (v. 225b/ st. 11)	 yarağ > hazırlık (v. 221b/ st. 5)
 yilmek > koşmak (v. 221b/ st. 7)	 şalaca > tabut (v. 221b/ st. 10)	 görklü > güzel (v. 222a/ st. 8)

 key > çok (v. 222b/ st. 5)	 kaçan > ne zaman (v. 223a/ st. 2)	 yağuz > kötü (v. 223a/ st. 9)
 toyla[mak] > ağırlamak (v. 223b/ st. 3)	 ün > ses (v. 222b/ st. 4)	

Eserde belli yazım yanlışları, farklı harekeler ve kullanımlar da dikkat çekmektedir. Bu da eserin istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bunlardan tespit edilenlerden bazıları şu şekildedir:

- Bir kelimedede “kesre” yerine “üstün” kullanılmış:

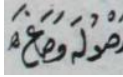
adım (v. 222a/ st. 12)

- Şairin adı Fahrî iken metinde bir yerde kısa şekilde yazılıp kesre kullanılmış:

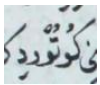
Fahrî (v. 223b/ st. 12)

- Bağlaç olan “vü” şu örnekte “ve” olarak harekelenmiş:

şola vü sağa (v. 223a/ st. 12)

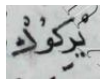
- Görülen geçmiş zaman eki metinde ya harfi (ى) ve kesre ile gösterilirken şurada sadece hareke ile yazılmış:³

götürdi (v. 221a/ st. 5)

- Metinde atıf vavının farklı şekillerde gösterilmesine de rastlanmaktadır:

1. Bilindik terkiplerde atıf vavının gösterilmediği kullanımlar:

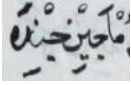
yir [ü] gök (v. 222a/ st. 9)

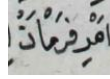
kıl [ü] kâli (v. 222b/ st. 2)

³ Bu durumun Kur'an imlası etkisiyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir.

2. Atıf vavı yerine kesre kullanılan yerler:

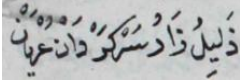

Maçini Çinde (v. 222b/ st. 4)

emri fermân (v. 225a/ st. 13)

3. Atıf vavının ötre ile gösterildiği yerler:

Zelil ü zâr u ser-gerdân u 'uryân (v. 223a/ st. 5)

• Metinde yönelme hâlinin “üstün” ile gösterildiği yerler de vardır:

şırâta (v. 224a/ st. 7)

arada (v. 224a/ st. 7)

• Metinde bazı kelimelerin yazımının yanlış olduğu görülmektedir:

mücrüm>mücrim (v. 222b/ st. 8)

nideki>niteki (v. 223a/ st. 9)

deri>teri (v. 223a/ st. 10)

hönıyla>h'âniyla (v. 223b/ st. 3)

ümidîñ>ümîdîñ (v. 224b/ st. 11)

hâdden>hâdden (v. 226b/ st. 3)

3. Metin: Der Beyân-ı Nâzım

Metin kurulurken şu yöntemler izlenmiştir:

Metin transkripsiyonlu bir şekilde yazıya aktarıldı. Beyit ve dörtlük numaraları metnin sol tarafına, varak numarası ise sayfanın en sol kısmına yazıldı. Şairin mahlası koyu harflerle vurgulandı.

1. Aslının bozulmaması adına metin, imlasındaki farklılıklarda değişiklik yapılmadan aynen aktarıldı. Yalnızca kelimelerdeki yanlış yazımlar (harf hataları vs.) düzeltildi.
2. Vezin metnin başında kaydedildi. Vezinle ilgili eksiklikler ve öneriler dipnotarda gösterildi. Vezin gereği metin içi düzeltme ve eklemelerde metnin asıl hâlini bozmayacak şekilde parantezler kullanıldı:

Vezin gereği eksik kısımlar için önerilen ifadenin eklenmesinde:	[] köşeli parantez
Vezin gereği fazla olan kısımların çıkarılmasında:	() italik yay araç

3. Okunuşundan emin olunamayan ifadelerin yanına parantez içinde soru işareti eklendi: bi-kerre(?)

4. Sehven atlanan mısraları göstermek için parantez ve üç nokta (...) kullanıldı ve eksiklik dipnotta açıklandı.
5. Eserde işaret edilen ayet ve hadislere dipnotlarda yer verildi.

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün

- 1 Gel imdi diñle bundan şoñra ħâli **221a**
Ne vech-iledür[ür] mevtiñ me'âli
- 2 Beyân idem saña aĥvâl-i mevti
ĶulaĶ ur diñle ögüt[dür] bu şavtı
- 3 Cevân-iken cihâñı seyr-iderdim
Gücüm yitdigi yirlere giderdim
- 4 Velî şimdi irişdi yitdi birlik
Dirîgâ itmedim bir eyü dirlik
- 5 'Ömür geçdi yaşım yetmişe yitdi
Yigitlik raĥtını götürdi gitdi
- 6 Ele girmez yigitlik gitdi elden
Düketdi güç Ķu(ı)vet Ķaldım 'amelden
- 7 İrişdi geldi şimdi vaĶt-i riĥlet
Olupdur dil beĶâ dârına ĥasret
- 8 Melekü'l-mevt bir gün geliserdür
Ecel cāmın[1] cāna şunısardur
- 9 Alısardur bedenden tatlu cāñı
Daĥı söyletmeyiserdür lisāñı

- 10 Ecel yaşduğına başım koyıcak
Bu gözlerüm ađı(n) [hem?] dönicek
- 11 Şağıma şolıma dönüp bakıcak
İlâhî kıl melekleriñ yağıncağ
- 12 Şehâdetle çıka rûhum bedenden
Hüdâyâ umaram ol demde senden
- 13 Varıcak rûhum ol dâr-ı bekâyâ **221b**
İlâhî luţf idüp irgür liķâyâ
- 14 Kala cismim za'ifem [tenhâ?] bunda
İledip örte koyalar ķab[i]rde
- 15 Eger var-ise aķrabâ vü hem-râh
Birisi olmaya ģâlimden âģâh
- 16 Diyeler kim bu ecel cāmın içdi
Getürün eyü geldi eyü getdi
- 17 Hemân mevtü[ñ] yarađunı göreler
(Diyeler kim bu ecel cāmın içdi) ⁴
- 18 Eger dirlerse olsun yiri me'vâ
Gerek dirler aña bir řatlu ģelvâ

⁴ Burada kafiyeye uymayan ikinci mısra önceki beytin ilk mırasının sehven tekrarıdır. Bu durum istinsah sırasında oluşmuş bir hata gibi görünmektedir.

- 19 Kimi helvây[a] yiler kimi 'ayşa
Dirîgâ gör ki neler geldi başa
- 20 Biri degül benim hâlimden âgâh
Hemân ancak bilür hâlimi Allâh
- 21 Yarağımı görüben şu uralar
Gelüp ğassâl yuyup kefen şaralar
- 22 Şalacaya koyuban götüreler
Hemân-dem menzilüme yitüreler
- 23 Koyup kabre beni dağı n'ideler
Tenim toprak-ile örtüp gideler
- 24 (*Gedeler*) gel imdi gör benim hâlimi ol dem 222a
Bil[e]mem şâdi mi gelür veyâ gam
- 25 Eger olur-ise Hâkdan 'inâyet
Cinân içinde cânım ola râhat
- 26 Hemân-dem iki melek gele anda
Dirilem Hâkķiñ emri-ile ben de
- 27 Yaturken kabır içinde şöyle hâlî
Melekler eydeler anda su'âli
- 28 Diyeler baña [kimdür?] çanı Rabbiñ
Bu dünyâya geldiñ kime taptuñ⁵

⁵ Mısra vezne uymamaktadır. Vezin gereği "gelüben" olması uygundur.

- 29 Nice imān getürdüñ Resüle
Ki ola saña maḥşerde vesile
- 30 Cevābı bunlara vir[düre] Bārī
Ḳılıvirsün dilüm[den daḥı] cārī
- 31 Diyem bī-kerre(?) cān-ile Allāhu Rabbī⁶
Muḥammedür Ḥaḳıñ görklü Ḥabībī
- 32 Yir [ü] gök ṭanıḳ olsun birdür Allāh
Hüvallāhu hüvallāhu hüvallah
- 33 ‘İnāyet olur-ise baña Ḥaḳdan
Günāhım yüce ağduram felekden
- 34 Budur Ḥaḳdan murādum her seher-gāh
Meded senden meded ey yüce dergāh
- 35 Müyesser olur-ise ger murādım
Melekler çağıra cennetden adım
- 36 Başum ḳalduruben yırtam kefenim
(...)⁷
- 37 Baña Rabbim gerek gösterüñ anı **222b**
Hemāndan göt(i) rüle Ḥaḳḳıñ ḥicābı

⁶ Mısra vezne uymamaktadır.

⁷ Kafiyeye göre beytin ikinci mısraı atlanmış/unutulmuştur ve bu nedenle alttaki mısralar kaymış görünmektedir.

- 38 'Ayân olur-ise dōstuñ cemâli
Kim idebilür ayruķ ķil [ü] ķâli
- 39 Bu mürde cis(mi)me ol dem gele vecde
Huzūr-ı Hâķķa ide anda secde
- 40 Semâ'a girem ol ķabrũñ içinde
İşideler ünüm Maçini Çinde
- 41 Kâmu ķabr ehli avâzım işide
Hayât ehli ne dide ne şî[nî]de
- 42 Bu sözüm key ulular menzilidür
Bu **Fahrî** ol ulularuñ ķulıdur
- 43 Ne haddi var benim gibi faķîrũñ
Günâhdan ğayrı kesbi yok hâķîrũñ
- 44 Bu 'izzet 'âşıķuñ hem-sâyesidür
Dağı tãliblerũñ sermâyesidür
- 45 Bu mücrim ķulı da anda yâ Rab
Mukarreb ķullaruña eyle aķreb
- 46 Derünım nür-ile rüşen eyle
Öliceķ ķabrimüzi ğülşen eyle
- 47 Budur dilden saña her dem münâcât
Ki dergâhında yiter cümle hâcât

- 48 Budur derdim benim yâ Rab devâ kııl
Kamu hâcetlerimi sen revâ kııl
- 49 İşiden **Fah**rinüñ işbu kelâmin
Diyeler bu du‘âya cümle âmîn
- Yâ Mu‘în yâ Rabbe’l-‘âlemîn
- 50 Gel imdi diñle ahvâl-i şûri⁸ **223a**
Nicedür ıztırâb u sürûri
- 51 Kaçan kim çalınıcak nefîha-i şûr(i)
Diyeler kim [e]yâ âdem öri tur
- 52 İşidip bu şadâyı cümle âdem
Dirilip türbeden turalar ol dem
- 53 Çıkıp kabır üstine gele ayağa
Gel imdi baq bu atluva yayağa
- 54 Nice yıllar duralar anda hayrân
Zelil ü zâr u ser-gerdân u ‘uryân
- 55 Kiminiñ qaddi bükülüp olur dâl
Zebâniler gelür yanına derhâl
- 56 ‘Amüd ile urup anı sürerler
Döge döge şırâta getürürler

⁸ Mısra vezne göre bir hece eksiktir.

- 57 Kimi ayağ üzere şöyle 'uryân
Turalar nice yıllar zâr u giryân
- 58 Yağuzlar nitteki garç ola tere
Taḥassür ideler anda türâba⁹
- 59 Kimi biline dek kimi dizine (*dek*)
Kiminiñ teri çıkısar yüzine
- 60 Bir nice¹⁰ kıavm ideler 'arşı seyrân
Kurulur üstine bir 'âlî sayvân
- 61 Hem anı bindüreler bir burâka
Sürür(*m*)dan baqalar şola vü sağa
- 62 Burâkını yidip gide melekler
Kâbül olmuş anuñ-içün dilekler
- 63 İletürler anı bir hoş maqâma **223b**
Maqâm olur aña dârü's-selâm¹¹
- 64 'Înâyet idicek kıullarına Hâk
Olur rahmeti kıullarına elyaq
- 65 İlâhî kıullarına rahmet eyle
Bizi de rahmetüñ ħ'ânıyla toyla

⁹ Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, "Keşke toprak olaydım!" diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık. (Kur'an-ı Kerim 78: 40).

¹⁰ Vezin gereği "nice bir" olması uygundur.

¹¹ Mısra vezne ve kafiyyeye uymamaktadır.

- 66 Kuduñ evvelde adımızı ‘aşı
Bu ‘aşı kıllara sen vir hālāsı
- 67 Kuluñ her demde işi ma‘şiyetdür
Hüdāya lāyık olan mağfiretdür
- 68 Velī hiç hālī olmadık hatādan
Ümīdi kesmezüz illā ‘atādan
- 69 Kaçan şür üfrülübən haşr olıcağ
Kamu insān tıruban neşr olıcağ
- 70 Muqarrebler binicegez burāğa
Düşürme ‘aşileri iftirāğa
- 71 Vericek anlara gilmān u hūrī
Bize de kıl müyesser ol sürürı
- 72 Muqarrebler yüzi şuyına yā Rab
Şuçumuz ‘afv idüp kılma mu‘azzeb
- 73 İlahī bizi [de] irgür vişāle
Nice bir düşelim bu infişāle
- 74 Bizi dizārdan maħrūm kılma
‘İnāyet kıl firāk oğına şalma
- 75 Senüñ ‘aşıklarūñ çoğdur İlahī
Velī ‘aşıklar itmezler günāhı

76 Benim bir 'aşık u mücrim dil-efkâr **224a**
Günahkârım günahkârım günahkâr(ım)

77 Ne kadar çok ise benim günâhım
N'ola 'afv eyleseñ ey pâdişâhım

78 Budur dilden saña her dem münâcât
Ki dergâhında(n)dur bu cümle hâcât

79 Benim bu derdime yâ Rab devâ kııl
Kamu hâcetlerümi sen revâ kııl

80 İşiden **Fahrin**ün işbu kelâmın
Diye[ler] bu du'âya cümle âmîn

Nazm-ı Uhrâ

81 Gel imdi diñle ahvâl-i şırâtı
Ne ider kullarına anda Hâdî¹²

82 Varıcağ 'âşî kullar ol şırâta¹³
Nicedür diñle ahvâl(i) ol arada

83 Kurulmuş anda bir ulu terâzû
Ki tartıla günâhuñ çok [u] azı

¹² 223a'nın başında, önceki sayfada bulunan duadan sonra yeni bir konuya (ahvâl-i şür) geçilmiş ve ayrı bir başlık kullanılmamıştır. Bu durum göz önüne alınarak bütünlüğün bozulmaması için buradaki başlıktan sonra da önceki beyit numarası devam ettirildi.

¹³ 82. Beyit ve 83. Beytin ilk mısraı 221b'nin sonunda da yazılmış ve üzeri çizilmiştir. Aynı varaktaki "Ki tartıla" şeklindeki çoban ise 222a ile uyuşmamakta 83. Beytin ikinci mısramı işaret etmektedir. Bu durum istinsah sırasında sehven ortaya çıkmış izlenimi vermektedir.

- 84 Elüñe vireler bir ulu defter
Oğkuyan olur ebterden [de] ebter
- 85 Gel imdi defterüñi gör diyeler
Hisâbın bize bir bir vir diyeler
- 86 Veli inkâr itmek olmaz anda
Şehâdet idenüñ var-ise tende
- 87 İde barmaqlaruñ cümle şehâdet
Ki baña ol iş olmış-idi ‘âdet
- 88 Ayaqlaruñ diye ben vardum anda **224b**
Gözüñ diye ki gördüm ben de [bunda]
- 89 Kulaqlaruñ diye kim ben işitdim
Diliñ diye ki hep ben didüm itdüm
- 90 Eger hayr eger şer cümle a‘mâl
Yazılır defterümüze be-her hâl
- 91 Terâzûda yarın tartarlar anı
‘Ayân olur ne var-ise nihânı
- 92 Gel imdi tevbe idüp kıl ferâğat
Ki yarın anda bulasıñ ifâkat
- 93 ‘İnâyet olur-ise saña Hâkdan
Günâhuñ (*‘afv*) maḥv iderler ol varağdan

- 94 Şehâdet çün getüren bu cihânda
İfâkat bulısardur yarın anda
- 95 Gel imdi sen de it dâ'im şehâdât
Ki yarın anda bulasın ifâkat
- 96 Diyelüm cân u dilden birdür Allâh
Muhammeddür Resûlü'llâh vallâh
- 97 Diliñde bu şehâdet zıkrîñ olsun
Hâka lâyıķ 'ameller fikrîñ olsun
- 98 Ümidiñ kesme Hâķķuñ rahmetinden
Şefâ'atler umaruz şefkatinden
- 99 Atadan anadan şefkatlüdür Hâķ
Esirger 'âşî kullarını el-hâķ
- 100 İştidim bunı didi ehl-i tefsîr
Gele ol dem huzûr-ı Hâķķa bir pîr
- 101 Sü'âl ide Hüdâ ol pîre anda **225a**
Ne a'mâl-ile geldüñ diye bunda
- 102 Diye ol pîr ki itdüm 'ibâdet
Şalât u şavm u taķvâ (vü) zühd ü tâ'at
- 103 Kılurdum gice [vü] gündüz namâzı
İder-idüm saña her dem niyâzı

- 104 amu emrũnũ yirine getũrdũm
Huzā[yā] uş huzũrĩna getũrdũm
- 105 Melekler Allāhu[ñ] emrile ol dem
Bu pĩri cennete il(e)tũñ diye hem
- 106 Varuban cennetime vāşıl olsun
Bu pĩriñ her murādı hāşıl olsun
- 107 Melekler diyeler yā Rab bu pĩriñ
amu sũzi yalandur bu faĩrũñ
- 108 Ne tavā var-idi bunda ne tāt
Ne emrũne ider-idi iāt
- 109 Dem-ā-dem nefsi yolına yilerdi
‘İbādet eyleyenlere gũlerdi
- 110 Geũrdi rũzigārı fış içinde
Yalanlar daı sũyler Şimdi bunda
- 111 Dutduđı(?) cũmle ma‘lũm hāzretũne
Neden dāhil ola bu cennetũne
- 112 Melekler bu sũzi anda diyicek
Bu pĩrũñ hāli[ni] ‘arz eyleyicek
- 113 Hũdādan emri fermān ide ol dem
Melekler[e] diye kim bilũrem ben

- 114 Ne vech-ile gelüpdür bu kıatuma **225b**
Ke[m]âhî cümle ma'lûm hâzretüme
- 115 Veli dünyâda çok itmiş vebâli
Vebâl içinde ağarmış şakalı
- 116 Anuñ aķ şaķalına hürmet itdüm
Bağışladım suçun raķmet itdim
- 117 Hâyâ itdüm diye ol pirden Allâh
Günâhın yüzine urmaya ol şâh
- 118 Melekler [bil?] Hudâ emrinde anı
Koyalar cennete ol pîr-i fânî
- 119 Gör imdi ol Kerîmiñ raķmetini
Günâhkâr kıullarına şefķatini
- 120 Şaķilere şefâ'at iden Allâh
Azanlara¹⁴ hidâyet iden Allâh
- 121 'Adûlara ğınâ veren[dür] Allâh
Yalancılara raķmet iden Allâh
- 122 Kâmu düşmüşleri kıalduran Allâh
Benim diyenleri (*ölenleri*) öldüren Allâh

¹⁴ Kelime metinde şeklinde kayıtlıdır.

- 123 Ölenleri gine dirilden Allâh
Diri olanları öldüren Allâh
- 124 Kâmu şayruları şağ iden Allâh
Şağ olanları şayru iden Allâh
- 125 Ölüden diril[iser]dür ölüler
Gelüpdür emrûn-ile hem veliler
- 126 Cemî'[i]si senüñ emrüne fermân
Yine senden olur derdime dermân
- 127 İlähi ben kuluñ fermânde¹⁵ kaldum **226a**
Ümîd-vâr olub[an] kapuña geldüm
- 128 Benüm dağı ağarmışdur şaçalum
Ve illâ hâdden aşmışdur vebâlüm
- 129 Hiç inkâr itmege yokdur mecâlim
'Aceb hâzretde yâ Rab n'ola hâlim
- 130 İlähi baqma luţf it bu vebâle
Keremler eyle qalma kıl ü qâle
- 131 Budur dilden saña her dem münâcât
Ki dergâhında biter cümle hâcât

¹⁵ Mana gereği "fermânde" kelimesi yerine "dermânde" kelimesi uygundur.

132 Benim derdim budur yâ Rab devâ kııl
Kamu hâcetlerümi sen revâ kııl

133 İşiden **Fahrinüñ** işbu kelâmın
Diyeler bu du'âya cümle âmîn

[Münâcât]

10'lu hece

1 Câm-ı ecel şunılıcağ câna¹⁶
İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle
Şeytân daħl itmesün imân[ım]a
İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle

2 Cânım cüdâ düşicek ten[im]den
Ayırma (*bizi*) deryâ-yı rahmetüñden
Yâ Rab recâm [benim] budur senden
İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle

3 Dergâh[ın]a toğrılicağ râhım
Âmentü billâhi ola hem-râhum
Sen 'inâyet eyle Allâhum¹⁷
İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle

4 Deryâ [-yı] muħiṭ oldı seyyi'ât **226b**
Maḥv eyle 'afvîñ-ile vir necât

¹⁶ Mesneviden sonra eklenen koşma tarzında 10'lu hece ölçüsüyle yazılan bu münacat manzumesi, aynı şaire ait olması ve mesnevi konusuyla bütünleşmesi dolayısıyla buraya eklenmiştir.

¹⁷ Mısra vezne göre bir hece eksiktir.

Muhtâc raḥmetiñe cümle kâ'inât¹⁸

İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle

5 Hadd(e)den tecävüz itdi 'iṣyānım

Hicrāna ŗaldı beni niṣyānım

Raḥm eyle **Fahrî** ķuluña sultānım¹⁹

İlâhî tevfiķuñ refiķ eyle

Temmetü'l-kitāb li-'avnillāhi Melikü'l Vehhāb

El-ḥaṭṭu bâķi

El-'ömrü fānî

E'r-Rabbü 'āfi

El-'abdü 'āṣî

¹⁸ Mısra vezne göre bir hece fazladır.

¹⁹ Mısra vezne göre bir hece fazladır.

Sonuç

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü'nde 03459 numarada kayıtlı yazma nüshanın 012 sınıflandırmasında yer alan Fahrî adlı bir şaire ait Ahvâl-i Kıyâmet'in transkripsiyonlu metninin aktarıldığı ve eserin muhteva ve içerik olarak incelendiği çalışma sonucunda, söz konusu eserin ahvâl-i kıyâmet türünün diğer örnekleriyle uyum içinde olduğu görülmüştür. Bunlar mesnevi tarzında yazılması, beyit sayısının ortalamada oluşu (100-500), aynı el yazma içinde sıralanmış risaleler içinde yer alması, vezin ve kafiye bazı eksiklerinin bulunması, aruzun kısa kalıplarından biriyle yazılmış olması ve sade bir dil ve üsluba sahip olması olarak sıralanabilir.

Klasik Türk edebiyatındaki ahvâl-i kıyâmet türüne muhteva bakımından da uyan eserin, İslam dininin temel öğretilerinden olan öldükten sonra tekrar dirilmeyi ve bundan sonra meydana gelecek hâlleri aktaran oluşumunda öne çıkan kaynaklar olarak başta Kur'an-ı Kerim ve hadislerin yer aldığı söylenebilir. Bunların dışında şair, aktardıklarının bir kısmını da tefsir ehlinde duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şairin bulunduğu dönemin kültürel öğelerini de eserine yansıttığı gözlemlenmektedir.

Eser, Türkiye Türkçesi'ne geçiş döneminin imla özelliklerini barındırdığından (farklı kullanımlar) 18. yy. da istinsah edilmiş olabileceği kanaati oluşturmaktadır. İmlasında, kafiye ve vezinde yapılan hatalar ise bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Eserin müellifinin belli oluşu, münacatla iç içe oluşturulmuş bir yapıda olması, ayet ve hadislere direkt gönderme niteliği taşıyan beyitler barındırması, asli kaynaklarla birebir mütakabatı ve içindeki kültürel öğelerin varlığı itibarıyla türündeki eserler arasında seçkin bir yere sahip olduğu söylenebilir. Eserin ortaya koyulmaya çalışılan bu özellikleriyle hem klasik edebiyatın tür bağlamında yapılacak çalışmalarına hem de dini-tasavvufi araştırmalara kaynaklık edebileceği öngörülmektedir.

Kaynaklar | References

- Ali el Muttaki el Hindi (2019). Kenzu'l-ummal. (H. Yıldız, Çev.). Ocak Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2006). Asırlar boyu tarihi seyri içinde misalli büyük Türkçe sözlük. Kubbealtı Lugatı.
- Bebek, A. (2009). Sur. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 37, s. 533-534). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Canan, İ. (2021). Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi. Akçağ Yayınevi.
- Çelebi, İ. (2019). Kelime-i Şehadet. *İslam ansiklopedisinde* (Ek 2, s. 36-37). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güdekli, H. N. (2009). Sırat. *İslam ansiklopedisinde* (C 37, s. 118-119). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güven, Ö. (2022). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Ahvâlî'l-Kıyâmet adlı eser üzerinde bir dil incelemesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29(29), 576-624.
- Hammâmîzâde (2023). *Yâsîn-i Şerîf tercüme ve tefsiri*. (H. Çelikkaya, Çev.). EY Yayınları.
- Kalkan, A. (2021, 6 Şubat). *Kıyâmet*. Erişim adresi: <https://ahmedkalkan.com.tr/index.php/k/item/168-kiyamet>.
- Kılavuz, A. S. (1991). Amel defteri. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 3, s. 20-21). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılavuz, A. S. (1991a). Azrail. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 4, s. 350-351). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksal, F. (2011). Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan meçhul eserlerden: Nâme-i Mahşer. *Turkish Studies*, 6(1), 249-291.
- Köksal, F. (2016). Yâ kebîkeç mecmualar arasında. Kesit Yayınevi.
- Özbay, A. (2020). Kur'ân-ı Kerîm'e göre ahirette organların konuşması ve şahitliği. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 372-396. <https://doi.org/10.31121/tader.772201>
- Topaloğlu, B. (1998). Huri. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 18, s. 387-390). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topaloğlu, B. (2022). Kıyamet. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 25, s. 516-522). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toprak, S. (1997). Haşr. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 16, s. 416-417). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toprak, S. (2001). Kabir. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 24, s. 37-38). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toprak, S. (2020). Mizan. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 30, s. 211-212). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Üzüm, İ. (2002). Kirâmen Kâtibîn. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 26, s. 59-60). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1996). Gılman. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 14, s. 50). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y.Ş. (2010) Şefaât. *İslam ansiklopedisinde* (Cilt 38, s. 412-415). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.